

Alətşünaslıq. Органология

Sərxan ABIYEV
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və
İncəsənət Universitetinin Baş müəllimi

**QARMON ALƏTİNİN TƏDRİSİ, MİLLİ
MUSİQİ ALƏTLƏRİMİZ İLƏ UYARLIĞI VƏ
MUSİQİMİZDƏ YERİ**

Musiqi - müasir incəsənətin ən zəngin, ən rəngarəng, bununla bərabər insan psixologiyasına mənəvi cəhətdən güclü təsir edən vasitələrdən biridir. Musiqi insanı düşündürməyə, ruhunu oxşamağa, şənləndirməyə, kədər-ləndirməyə və sair insani duyğularına təsir etmək üçün köməkçi vasitələrin köməyi ilə deyil, öz səslənmə cazibədarlığı və məlahəti ilə nail olur. Musiqçinin bir sənətkar kimi püxtələşməsində sənət müəlliminin rolu böyük və əvəzolunmazdır. Musiqçiyə lazım olan vərdiş və komponentləri lazımı səviyyədədirsə, ifaçılıq təməli sənət müəllimi tərəfindən düzgün qoyulubsa, həmin musiqiçi mütəmadi olaraq öz üzərində işləyर्सə, gələcəkdə özünəməxsus dəsti xətti ola biləcək bir sənətkar kimi yetişəcəyinə şübhə ola bilməz. Hal-hazırkı dövrdə qarmon böyük təkamül yolu keçən, özünəməxsus mükəmməl yeri olan alətlərdən biridir. Bu səbəbdən də musiqimizdə qarmon vacib alətlərdən sayılır. Müxtəlif dövrlərdə cəmiyyətin inkişaf səviyyəsi ilə əlaqədar olaraq güclü təsir qüvvəsi və imkanları ilə seçilən alətlər belə, qarmona heç bir təsir göstərə bilməmiş və xalqın onu eşitmək arzusu azalmamışdır. Musiqi tariximizdə özünəməxsus ifa tərziləri olan Kor Əhəd, Teymur Dəmirov, Məmmədağa Ağayev kimi sənətkarlarımız ilə yanaşı, müasir dövrdə xalq artisti Avtandil İsrailov, görkəmli sənətkarlarımızdan sənətşünaslıq namizədi, dosent, əməkdar artist Zakir Mirzəyev, Hüseyn Hüseynov, Xanlar Cəfərov, Ənvər Sadıqov, Cəhyun Qəmərinski, Xeyrulla Dadaşov, Zöhrab Babayev kimi musiqiçilərimiz öz ifaları ilə bu alətin imkanlarının tükənməz olduğunu sübuta yetirmişlər.

Hal-hazırda musiqçinin ifasını, ifa texnikasını, səviyyəli, professional çalğısını dəyərləndirmək üçün qarşısına böyük tələblər qoyulmuşdur. İndiki dövrün tələbləri ilə keçmiş dövrün tələbləri arasında böyük fərq vardır. Yaxın keçmişdə musiqi sahəsində özünəməxsus ifa tərziləri olan sənətkarlarımızın ifa səviyyəsi indiki dövrün tələbidən çox fərqlənir. Lakin milli kalorit, özünəməxsus şirin ifa öz sadəliyi, incəliyi, lirikliyi, şuxluğu ilə indi də qəlbləri vəcdə gətirir. Onları dinləməkdən dinləyici yorulmur. Müasir

dövrde bütün bunlar öyrənilir və yenə də öyrənilməlidir. Təsadüfi deyil ki, artıq bəstəkarların əsərlərinin qarmon aləti ilə ifası özünəməxsus səs tembri və ifa texnikası ilə seçilir. Tofiq Bakıxanovun yaradıcılığının bəhrəsi olan «Qarmon və xalq çalğı alətləri orkestri üçün konsert Zakir Mİrzəyevin ifasında xüsusi ilə təqdirəlayiqdir. Belə ki, Zakir Mirzəyevin özünəməxsus texnikası və ifa tərzı var. Qarmon aləti haqqında danışanda mərhum Natiq Rəsulovun əməyini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Natiq Rəsulov bir çox əsərləri qarmonun səs diapazonuna uyğun fortepianonun müşayiəti ilə ifası üçün əlverişli tonallıqda işləyib, kitab şəklində dərc etdirmişdir. Xeyrulla Dadaşov «Qarmon məktəbi» tədris kitabını çap etdirməklə alətin inkişaf səviyyəsinə böyük kömək göstərmişlər. Qarmon haqqında yuxarıda adları çəkilən dərsliklərdən başqa bir çox kitablar da yazılıb. Müasir dövrdə qarmona olan rəğbətın nəticəsidir ki, musiqi tariximizdə məbədğah sayılan Bakı Musiqi Kollecinde bu alət tədris edilir. Bu fakt alətin professioanal səviyyədə tədrisinə böyük təkan vermişdir. Bakı Musiqi Kollecinde qarmon ixtisası üzrə kurs açılana qədər bir çox sənət ocaqlarında bu alət tədris olunurdu. 1970-ci illərdə qarmon ixtisası üzrə orta ixtisas təhsili verən yeganə təhsil ocağı N.K.Krupskaya adına Bakı Kitabxanaçılıq Texnikumunun nəzdində olan «Xalq çalğı alətləri» şöbəsi idi. İndi həmin təhsil ocağı Mədəni-Maarif Texnikumu adlanır. Hazırda isə bir çox təhsil ocaqları, musiqi texnikumları və musiqi kollecləri nəzdində qarmon ixtisası tədris edilir. Bunlara misal olaraq Soltan Hacıbəyov adına Sumqayıt Musiqi Texnikumunu, Şuşa Musiqi Texnikumunu və bir çox təhsil ocaqlarını göstərmək olar. Əvvəllər qarmon ixtisası üzrə yalnız orta ixtisas savadı almaq olurdu. Lakin indi sevindirici haldır ki, qarmon alətinə olan marağın daha da artdığını nəzərə alaraq, qarmonçalanlar Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin «Musiqi sənəti» fakültəsinin «Instrumental ifaçılıq» kafedrasında ali təhsil almaq imkanına malikdirlər. Bütün bunlar alətin gələcəkdə daha da inkişaf edəcəyinə zəmanət verir. Lakin heç də həmişə qarmon alətinə müsbət münasibət müasir dövrdəki kimi olmamışdır. Bir çox illər qarmona ikili və mənfi münasibət olmuşdur. Mətbuatda tez-tez bu alətin bizə yad, vacib olmayan bir alət olduğunu bildirən fikirlərə və soyuq münasibətlərə rast gəlirdik. Bir vaxtlar isə musiqi məktəblərində qarmon ixtisasının tədrisi məqsədəuyğun olmadığını və alətin tədris proqramlarından çıxarılmasına tərəfdar olanlara da rast gəlirdik. Lakin alət yalnız öz cazibədarlığı, imkanları, səs tembrinin sayəsində tarixin bütün bu çətin sınaqlarından mətinliklə çıxıb, öz vacibliyi ilə xalqın ona olan maraq və istəyinin böyük olması ilə sübut etdi ki, heç bir alətə, həmçinin də qarmona soyuq, yad münasibət ola bilməz. Lakin alət illərlə təkmilləşib və təkmilləşdirilməlidir. Dövr, zaman, tarix sübut edir ki, inkişaf mübahisədədir. Mübahisə varsa, deməli mübahisəyə səbəb olan alət təkmilləşəcək və inkişaf edib, cəmiyyətdə öz layiqli yerini tutacaq.

Professional ustad sənətkarlarımız tərəfindən ifa olunan müxtəlif xalqlara mənsub melodiylar, xalqımızın tarixən şifahi yaddaş yolu ilə nəsildən-nəsilə ötürülən xalq mahnıları, rəqsləri, muğamları, diringələri, rəngləri, dərəcələri, zərbi muğamları və ya istərsə də dahi bəstəkarların ölməz əsərlərinin ifasını dinləyərkən qarmonun imkanlarının hələ tam açılmadığının şahidi oluruq. Bütün deyilən fikirlər bu alət haqqında, alətin imkanları haqqında, ustad ifaçılarımız haqqında, onların ifa etdikləri musiqi materialı haqqında olan məqamlardır.

Göstərilən məqamların arxasında ustad müəllimlərin gərgin axtarışları və fikirləri durur. Bir mükəmməl ifaçının professional sənətkar olması, yetişib ərəşəyə çatması ustad müəllimlərin uzun illər zəhmət və əməyi nəticəsində əmələ gələn mürəkkəb bir prosesdir. Tədris zamanı nəzərə alınması vacib olan komponentlər haqqında bir qədər ətraflı izahat verilməsi, mənfi iş prosesinin analiz edilməsi alətin tədris prosesinin inkişafına kömək edəcəyinə əminlik yaradır. Belə ki, tədris zamanı qarşıya çıxan problemlərin düzgün izahı musiqinin professional səviyyəsinin daha çox inkişaf etməsinə kömək edir. Tədris zamanı bir neçə prinsip və tövsiyələrə riayət olunması ümumi işin xeyrinə ola bilər. Yəni, ustad-müəllim tərəfindən tərtib edilən gələcək iş planı: nədən başlamalı olduğunun təyin edilməsi, dərslərinin və saatlarının proporsional, düzgün bölünməsi, hər kəsin öz qabiliyyətinə görə proqram təyin olunması prinsipinə riayət edilməsi, asandan-çətinə prinsipi ilə muğamın tədrisi zamanı emosional – ifa tərzinə görə dinləyiciyə nəyi aşılmalı olduğunun izahı verilməsi, öz-özünə qulaq asıb, onu müşayiət edən şəxslərin ifasını eşitmək qabiliyyətini, musiqi duyma qabiliyyətini inkişaf etdirib yüksək səviyyəyə qaldırma vərdislərinə professional tərzdə riayət olunsa, gələcəkdə həmin musiqinin peşəkar ifaçı olacağına zəmanət yaranar. Vacib komponentlərdən biri də odur ki, ifaçı heç bir sənətkarın ifasını yamsılamamalı, öz ifa tərzini, dəsti-xətti olmalıdır.

Belə musiqinin karyerası uzun müddət sənət olimpinin zirvəsində qala bilər.

İxtisas-not hazırlığının tədrisində bütün bu komponentlərdən başqa əl-barmaq-biləng istifadəsi texnikasının düzgün istifadə forması, düzgün oturma qaydası, alətə məxsus, spesifik olan körükdən istifadə texnikası, terminlər və musiqi nüanslarına riayət edilməsi, tonallığın təyin edilməsi, hansı qamma üzərində qurulması, mənsub olduğu ladın təyin edilməsi, ixtisas proqramının şifahi qavrama yolu ilə tədris faktoruna riayət olunması musiqinin bir ifaçı kimi inkişaf səviyyəsinin və ixtisas-not hazırlığının professional olmasına kömək edəcək. Musiqinin istedadının səviyyəsini duyub, onun lazımı məcaraya yönəldilməsində ustad müəllimin rolu əvəzolunmazdır. Qazanılan musiqi biliklərinin daha təmiz qavranılıb yadda saxlanması üçün və professional, mükəmməl ifası üçün təkrar məşğələlərin rolu böyükdür.

Bütün yuxarıda göstərilən tövsiyələrin daha geniş izahı və açıqlaması faktoru professional-musiqiçi hazırlığı prosesində ümumi tədris işinin daha yüksək səviyyədə aşılmasına böyük təkan verə biləcəyinin sübuta ehtiyacı yoxdur. Müəllimin dərslərinin ilk başladığı günlərdə tədris proqramı və dəqiq iş planı olmalıdır. Çünki dəqiq iş planı olmayanda gələcəkdə qurulan dərslərin prosesində konkretlik olmur. Vaxtın çox hissəsi musiqi-proqramlarının axtarışına sərf olunur. Dərslərin günləri və saatlarının proporsional bölünməsi tədrisdə böyük maneələr törədir. Belə ki, tədris olunan musiqi parçaları ya çox gec qavranıldığına görə tədris olunmasına vaxt qalmır və ya qabaqcadan tədrisi nəzərdə tutulan musiqi parçası mürəkkəb olduğu üçün zəruri olaraq bir neçə dərslərin günləri həmin musiqi materialına sərf olunur. Buna görə təyin olunmuş dərslərin günləri saatlarında tədrisi nəzərdə tutulan musiqi materiallarının proporsional bölünməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Hər kəsə öz qabiliyyəti müqabilində musiqi materialı təyin edilməsinə riayət olunanda bu, öz bəhrəsini verir. Çox vaxt tədris proqramının planına əsasən tədrisi nəzərdə tutulmuş musiqi materialı ifadənin qabiliyyətinə görə, təyin olunmadığı üçün həmin musiqi materialının ifası zəif olur. Əksinə musiqinin böyük ifa imkanları olduqda musiqi materialı isə zəif, yəni «yüngül» olanda həmin ifa yüksək səviyyədə olsa da, onun inkişafını ləngidə bilər. Tədris zamanı asandan-çətinə prinsipinə riayət olunarsa, musiqi materialı pillə-pillə artırılıb tədris olunduqda musiqiçi mürəkkəb ifaların öhdəsindən asanlıqla gələ bilər. Muğamların tədrisi zamanı hər hansı güşənin emosional ifa tərzini musiqiçiyə izah olunmayanda tələbənin muğamın nə tərzdə ifa olunacağını, dinləyicidə hansı hissləri oyatmalı olduğunu bilmir və nəticədə muğam dinləyici üçün qaranlıq qalır, onu ifa edən musiqiçi isə muğamı özü bildiyi və qavradığı kimi kor-koranə ifa edir. Özünə qulaq asıb, onu müşayiət edənləri dinləyib, öz ifasını həmin ahəngə uyğun olaraq ifa etmək qabiliyyəti musiqiçi üçün vacib musiqi keyfiyyətlərindən biridir.

Belə musiqi keyfiyyətləri olmayan musiqinin gələcəkdə bir ifaçı kimi püxtələşib professional sənətkar olması böyük şübhə doğurur. Bütün başqa musiqi vərdislərinin müəyyən qədər zəif olmasına baxmayaraq, onların üzərində işləyib, gərgin əmək sayəsində müsbət nəticə almaq olar. Ancaq özünü dinləyib, onu müşayiət edən musiqiçilərin ifasına uyğun olaraq ifa etmək qabiliyyəti zəifdirsə, onu müəyyən mərhələdə gizlətmək olar. Lakin bərpa edib inkişaf etdirmək olmur. Buna görə həmin musiqiçi üçün xüsusi məşğələlər təyin olunmalıdır. Bu musiqi vərdisi lazımi səviyyədədirsə, onu inkişaf etdirib, gözəl ifaya çatdırmaq mümkündür. İfaçılıq sənətində ustad-müəllim tərəfindən musiqinin kimi isə yamsılayıb, eyni ilə həmin ifa tərzinə nail olmağa can atması pis nəticə verə biləcəyi həmin musiqiçiyə izah olunmalıdır. Əgər izah olunmasa gələcəkdə həmin musiqinin musiqi karyerası çox qısa ola bilər. Çünki hər hansı bir sənətkarı yamsılama nə

qədər ustalıqla, dəqiqliklə, professionallıqla edilsə də, o, yamsılamaq olaraq qalacaq. Həmin musiqçinin öz dəsti-xətti, ifa tərz, özünəməxsus duyumu olmayacaq. O, müəyyən dövrdə müxtəlif nailiyyətlər əldə edə bilər, lakin onun bir ifaçı kimi musiqi tarixində özünəməxsus yeri ola bilməz. Bunu da ustad-müəllim musiqçinin ifasında duyub, vaxtı-vaxtında izah verib, mənfi bir yolda olduğunu diqqətinə çatdırmalı və onu sağlam inkişaf məcrasına yönəltməlidir.

İxtisas-not hazırlığının tədrisində əllərin funksiyalarının düzgün olmaması iti-surətli, mürəkkəb texnikaya malik olan musiqi parçalarının ifası zamanı özünü biruzə verəcək. Musiqi ifaçılığı sənətində səhv ifa texnikasına malik musiqçilər məlumdur. Onların texnikasının səhv quruluşu ilk təhsil illərinin məhsuludur və bunun üçün uşaq musiqi məktəbinin müəllimləri məsuliyyət daşıyır. Belə ki, əgər vaxtında düzgün ifa üsulundan istifadə olunsaydı, həmin musiqçi daha böyük müvəffəqiyyətlər əldə edərdi və bir musiqçi kimi böyük populyarlığa malik olardı. Qazanılan müsbət nailiyyətlər isə həmin musiqçinin böyük fitri istedadla malik bir ifaçı olmasından xəbər verir. Fitri-istedad sayəsində səhv texniki quruluşu olması bir o qədər də gözə çarpmır. Лакін о, sonrakı mərhələlərdə öz imkanlarından tam axıra kimi istifadə edə bilmir.

Havanın düzgün bölünməsi körüyün açılıb-bağlama texnikasından çox asılıdır. Düzgün ölçüdə, proporsional formada, açılıb-bağlanması yerli-yerində, bərabər bir şəkildə körük texnikasına riayət olunmasa, səslər öz musiqi ölçüsünə uyğun olmaz. Ya həddən ziyadə uzun olar, ya da uzadılması lazım olan səs öz ölçüsünə uyğun olaraq uzadılmayıb axıra qədər səslənməz. Musiqi materialının tədrisinə başlayanda həmin əsər ustad-müəllim tərəfindən analiz edilməli, sanballı izah olunmalıdır. Əsərin tempi izah olunmalı, müəllifin adı deyilməli, tonallığın müəyyənləşdirmə qaydası izah olunmalı, yəni, hansı qammada yazılmasının təyin edilməsi qaydası izah olunmalı, mənsub olduğu ladın, yəni, musiqi materialının mayor və ya minor ladında yazılmasının qaydasının izahı verilməli, əsərin ölçüsü izah edilməli, üst rəqəmin, alt rəqəmin və bildirici işarələrin izahı verilməli, əsərin hansı musiqi janrında yazıldığı, açardan nəyə görə istifadə olunması ustad-müəllim tərəfindən izah olunmalıdır. Həmçinin ifa zamanı musiqçi əsərdə göstərilən nyüansların mənasına riayət etməsinə diqqət yetirməlidir. Vacib prinsiplərdən biri də əsərin tədrisi zamanı şifahi qavrama yolu ilə deyil, üzdən oxu musiqi vərdişi ilə tədris olunmasına nail olmaq lazımdır. Çünki əgər musiqçinin not oxusu olmasa, həmin musiqçi sərbəst heç bir əsər hazırlaya bilməz və daima üzdən oxu musiqi vərdişindən əziyyət çəkəcək. Bu komponentlər – musiqi vərdişləri tədris zamanı nəzərə alınmazsa, musiqçi həm savadlı, həm də professional ifa baxımından çox dəyərli, öz dəsti-xətti olan musiqçi kimi püxtələşə bilər.

Yuxarıda tədris zamanı göstərilən musiqi komponentlərinə, prinsiplərinə riayət olunmasının bəhrəsidir ki, son illərdə çox dəyərli musiqiçilər püxtələşib, öz ifa etdikləri musiqiləri ilə mədəniyyətimizə estetik zövq, ruhumuza isə mənəvi qida verirlər.

İstifadə olunan ədəbiyyat

1. Abbasqulu Nəcəfzadə "Azərbaycan çalğı alətlərinin izahlı lüğəti", II nəşr, Bakı, «MBM», 2004.
2. Zakir Mirzəyev "Azərbaycan qarmonu", Bakı, 2005
3. U.Hacıbəyov "Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları", Bakı, 1962-cı il, 14-cü səhifə
4. Adil Babayev, Akif Novruzov "Orta ixtisas musiqi məktəblərinin Azərbaycan xalq çalğı alətləri şöbəsinin not proqramı", Bakı 1984
5. S.A.Onegin "Şkola iqri na qotovo vibornom bayane", Moskva, "Muzika" nəşriyyatı, 1978, 3-cü səhifə.

РЕЗЮМЕ

В статье была исследована правильно поставленная значимость научно обоснованной, профессионально подготовленной преподавательской деятельности (при подготовке молодых музыкально одарённых музыкантов).

Были подчеркнут ряд пожеланий и советов, обоснованных к практике, дающий хорошие результаты.

В данной работе выявлена важная роль гармонии, входящей в состав ансамбля и оркестра народных инструментов.

SUMMARY

In article correctly put importance of scientifically proved, professionally prepared teaching activity (has been investigated by preparation of the young musically presented musicians).

A number of wishes and the councils proved to practice, yielding good results has been underlined.

In the given work the important role of the accordion which are a part of ensemble and an orchestra of national tools is revealed.

Rəyçilər: Əməkdar artist, sənətsünaslıq namizədi, dosent Z.Mirzəyev;
əməkdar artist, ADMIU-nun dosenti V.Məmmədəliyev.